

ГНІЗДУВАННЯ СІРОГО СОРОКОПУДА (*LANIUS EXCUBITOR*) НА КАНІВЩИНІ

В.М. Грищенко, Є.Д. Яблоновська-Грищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології та медицини», Канівський природний заповідник;
вул. Шевченка, 108, м. Канів, 19000, Черкаська обл., Україна
National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19000, Ukraine
✉ В.М. Грищенко (V.N. Grishchenko), e-mail: aetos.ua@gmail.com

Breeding of the Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*) in Kaniv district (Central Ukraine). - V.N. Grishchenko, E.D. Yablunovska-Grishchenko. - **Berkut. 26 (1). 2017.** - We found a nest near the village of Keleberda (49° 45' N, 31° 32' E) in 2017. It was built in a willow bush on meadows of the left bank of the Dnieper. Birds raised two young. It is the first case of breeding in Cherkasy region. [Ukrainian].

Key words: fauna, distribution, expansion, arrival, nest, subspecies.

Пара загіздилася на луках лівого берега Дніпра біля с. Келеберда (49° 45' N, 31° 32' E) у 2017 р. Гніздо було збудоване в кущі верби сірої. Птахи виростили двох пташенят. Це перший випадок гніздування сірого сорокопуда в Черкаській області.

Ключові слова: фауна, поширення, розселення, приліт, гніздо, підвид.

Сірий сорокопуд (*Lanius excubitor*) в Україні гніздиться в основному в північних та західних областях (Полуда і др., 2007; Полуда, 2009). І хоча вид занесений до Червоної книги як рідкісний (Полуда, 2009), протягом останніх десятиріч відбувається його розселення. Значні зміни поширення виявлені на Поділлі (Тарасенко, 2012; Матвійчук та ін., 2015), на Сумщині сірий сорокопуд просунувся вже до Лісостепової зони (Кньш і др., 2011). Відомі поодинокі випадки гніздування в Полтавській (Гаврицький і др., 1993) та Харківській (Гавриленко, 1929) областях.

У межах сучасної Черкаської області вид на гніздуванні ніколи не відмічався. Г. Гебель (Goebel, 1879) писав, що він зрідка зустрічав сірого сорокопуда влітку, але гнізд не знаходив. Інші дослідники спостерігали цього птаха лише під час міграцій та на зимівлі (Орлов, 1948; Горошко і др., 1989 та ін.). Найближче до Черкащини відоме місце гніздування – околиці с. Ковердина Балка Шишацького району Полтавської області. У червні 1989 р. тут виявлена пара птахів, яка годувала виводок із 5 пташенят (Гаврицький і др., 1993).

В околицях Канева до останнього часу сірий сорокопуд був лише досить рідкісним пролітним та зимуючим видом. Восени перші птахи з'являлися в жовтні, рідше – в першій половині листопада. Середня дата прильоту за період 1981–2005 рр. – 24.10 ($\pm 3,2$ дня; $n = 13$; lim: 7.10–12.11). Ситуація кардинально змінилася в кінці першого десятиліття XXI ст. Сорокопуди стали відмічатися

вже в середині вересня, зрідка їх поява затримувалася до жовтня. Середня дата прильоту у 2009–2017 рр. – 26.09 ($\pm 5,0$ дня; $n = 8$; lim: 10.09–17.10). Різниця середніх дат статистично достовірна ($t = 4,92$; $p < 0,001$). У Черкаській області в 1961–2006 рр. перші сорокопуди реєструвалися в середньому 23.10 ($\pm 2,5$ дня; $n = 21$; lim: 5.10–12.11) (Грищенко, 2006). Тобто така різка зміна строків прильоту виходить далеко за межі багаторічної норми. Вона може свідчити про те, що ці птахи стали гніздитися десь недалеко від району наших спостережень.

У квітні 2017 р. на луках лівого берега Дніпра в околицях с. Келеберда ми виявили пару сорокопудів, які постійно трималися біля заплавного озера-стариці. Подальші спостереження показали, що ці птахи тут загіздилися. Гніздо було знайдене 27.05. Воно знаходилося в кущі верби сірої (*Salix cinerea*) біля невеликого болітця (49° 45' N, 31° 32' E). Навколо – відкриті луки з окремими деревами верби білої (*S. alba*), молодими грушами (*Pyrus communis*) та чагарниками (фото 1). Гніздо було збудоване в розгалуженні великих гілок у середині куща на висоті близько 1,6 м. Основа його широка, складена з вербових гілочок товщиною 2–3 мм, скріплених землею. Кінці їх стирчали в різні боки, виходячи за межі гнізда. Середня частина зроблена з тоненьких гілочок, стебел і корінців. Лоток – із тоненьких корінців. Пір'я та пуху в ньому не було. Розміри гнізда, см: діаметр основи – 26, діаметр гнізда у верхній частині – 18, діаметр лотка – 9, висота гнізда – 16, глибина лотка – 8.

Сорокопуди загіздилися рано, і гніздо було вже покинуте, але поблизу трималася пара дорослих птахів і двоє молодих (фото 2). Ми проводили спостереження за ними 27 і 31.05. Підлетки добре літали, проте не віддалялися більше, ніж на кілька десятків метрів від куща з гніздом. Часто сиділи на його гілках. Батьки приносили пташеняттам їжу, одного разу це була прудка ящірка (*Lacerta agilis*). Розпався виводок у червні. 21.06 один із молодих птахів ще тримався на гніздовій ділянці, інших сорокопудів тут уже не було.

Відповісти на питання про таксономічну приналежність виявлених нами птахів не так просто. Перш за все через відсутність єдиного підходу в систематиків.

Фото 1. Гніздовий біотоп сірого сорокопуда. Околиці с. Келеберда Канівського р-ну, 21.06.2017 р.

Тут і далі фото В.М. Грищенко
Photo 1. Breeding habitat of Great Grey Shrikes near Kaniv.

Фото 2. Забарвлення крила (а, б) та хвоста (в) сірих сорокопудів. Околиці с. Келеберда Канівського р-ну, 31.05.2017 р.
Photo 2. Coloration of wings (а, б) and tail (в) of Great Grey Shrikes nested near the town of Kaniv.

Донедавна вважалося, що в Україні гніздяться два підвиди сірого сорокопуда – *L. e. excubitor* і *L. e. homeyeri*. Дослідження колекційних матеріалів показало, що птахи, здобуті у гніздовий період у правобережних областях, належать до *L. e. homeyeri* або перехідної форми з номінативним підвидом (Полуда і др., 2007). Хоча Л.С. Степанян (2003) писав, що вся територія України належить до ареалу *L. e. excubitor*, а *L. e. homeyeri* зустрічається від долини Волги далі на схід. Є.М. Панов (2008) зміщує межу поширення останнього на захід, практично до кордонів України. З точки зору інших російських систематиків, перший підвид гніздиться в лісотундровій і лісовій смугах Європейської частини Росії, а другий – у лісостеповій зоні (Коблик і др., 2006). За Л. Свенсоном (Svensson, 1992), номінативний підвид зустрічається в Центральній та Північній Європі, а в Україні гніздиться *L. e. homeyeri*.

Відрізняються ці два підвиди перш за все за розвитком білого кольору на хвості та крилах (Svensson, 1992; Полуда і др., 2007). У канівських сорокопудів є ознаки *L. e. homeyeri*: крайні рульові пера повністю білі (фото 2в), на других рульових чорний колір займає менше половини, є біле дзеркальце на другорядних махових (фото 2а, б), вузька біла смужка на лобі та над очима. Разом із тим, білого кольору на хвості і крилах помітно менше, ніж у типових представників цього підвиду (див. численні фото в Інтернеті*). Тобто, з цієї точки зору це скоріше всього перехідна форма між *L. e. excubitor* і *L. e. homeyeri*.

Але в результаті молекулярно-генетичних досліджень було встановлено, що обидва згадані підвиди становлять єдину філогенетичну гілку, незважаючи на значну морфологічну мінливість (Olsson et al., 2010). Порівняльно-морфологічний аналіз колекційних матеріалів показав, що якої-небудь чіткої географічної приуроченості різних кольорових форм у європейській частині ареалу нема. Згідно нових підходів, визнано реальною наявність усього двох підвидів сірого сорокопуда – *L. e. excubitor*, який поширений у Європі й далі на схід до р. Об і Південного Заураля, та *L. e. leucopterus*, що гніздиться на півдні Сибіру (Тайкова, Редькин, 2014). На території України зустрічаються три кольорні морфи номінативного підвиду

(Тайкова, 2016). Сорокопуди, які загніздилися на Канівщині, відповідають опису морфи «*excubitor*» – вони мають два невеликих дзеркальця на крилах.

ЛІТЕРАТУРА

- Гавриленко Н.И. (1929): Птицы Полтавщины. Полтава. 1-133.
Гаврись Г.Г., Слюсарь Н.В., Сыпко А.В. (1993): Новые гнездящиеся птицы Полтавской области. - Вестн. зоол. 1: 88.
Горошко О.А., Грищенко В.Н., Згерская Л.П., Лопарев С.А., Петриченко Л.Ф., Ружиленко Н.С., Смогоржевский Л.А., Цвельх А.Н. (1989): Позвоночные животные Каневского заповедника. - Флора и фауна заповедников СССР. М.: 1-42.
Грищенко В.Н. (2006): Фенология осенней миграции зимующих видов птиц на территории Украины. - Беркут. 15 (1-2): 176-193.
Кныш Н.П., Малышок В.М., Бугаев И.А. (2011): О гнездовании серого сорокопуда на северо-востоке Украины. - Беркут. 20 (1-2): 120-122.
Коблик Е.А., Редькин Е.А., Архипов В.Ю. (2006): Список птиц Российской Федерации. М.: КМК. 1-256.
Матвійчук О.А., Пірхал А.Б., Ремінний В.Ю. (2015): Кадастр наземних тетрапод Вінницької області. Вінниця: Нілан-ЛІТД. 1-436.
Орлов П.П. (1948): Орнітофауна Черкаського району. - Наук. зап. Черкаського держ. пед. ін-ту. 2 (2): 1-117.
Панов Е.Н. (2008): Сорокопуды (семейство Laniidae) мировой фауны. Экология, поведение, эволюция. М.: КМК. 1-650.
Полуда А.М. (2009): Сорокопуд сірий. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 477.
Полуда А.М., Гаврись Г.Г., Давиденко И.В. (2007): Распространение и численность серого сорокопуда, *Lanius excubitor* (Aves, Passeriformes), в Украине. - Вестн. зоол. 41 (4): 369-375.
Степанян Л.С. (2003): Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). М.: Академкнига. 1-808.
Тайкова С.Ю. (2016): Сорокопуди (Aves: Laniidae, *Lanius*) фауны України (систематика, мінливість, поширення). - Автореф. дис. ... канд. біол. наук. К. 1-22.
Тайкова С.Ю., Редькин Я.А. (2014): О формах группы серых сорокопудов в Европейской России и Украине в свете современных взглядов на систематику этого комплекса. - Редкие виды птиц Нечерноземного центра России. Мат-лы V совещ. «Распространение и экология редких видов птиц Нечерноземного центра России» (Москва, 6–7 декабря 2014 г.). М. 223-240.
Тарасенко М.О. (2012): Сорокопудові (Laniidae) Поділля: сучасний стан, особливості біології та охорона. - Автореф. дис. ... канд. біол. наук. К. 1-20.
Goebel H. (1879): Die Vögel des Kreises Uman, Gouvernement Kiew, mit besonderer Rücksicht auf ihre Zugverhältnisse und ihr Brutgeschäft. - Beitr. zur Kenntniss des Russ. Reiches und der angrenzender Länder Asiens. Zweite Folge. 2: 1-238.
Olsson, U., Alström, P., Svensson, L., Aliabadian, M., Sundberg, P. (2010): The *Lanius excubitor* (Aves, Passeriformes) conundrum – taxonomic dilemma when molecular and non-molecular data tell different stories. - Mol. Phylogenet. Evol. 55 (2): 347-357.
Svensson L. (1992): Identification guide to European Passerines. Stockholm. 1-368.

* http://clanga.com/index.php/gallery/show_by_birdname/Ptaki%20rzadkie%20i%20nieliczne/Homeyer%27s+Grey+Shrike
http://www.igoterra.com/photo_gallery.asp?thingid=25254
<http://birds.kz/v2taxgal.php?s=432&l=ru&p=0>